

УДК 316.74:2

Релігійність українців: тенденції десятиліття

Н.П. ПИВОВАРОВА

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: n_dudar@mail.ru

Авторське резюме

Стаття присвячена аналізу релігійності в українському суспільстві. Наводяться результати соціологічних досліджень 2000 та 2013 років, проведених Українським центром економічних та політичних досліджень імені Разумкова за однаковою інструментарієм. У матеріалі приділяється увага, передусім, визначенню рівня релігійності, опису її характерних рис. Порівняння даних у часовому проміжку 13 років дає підстави для визначення сталих тенденцій в релігійній сфері держави (у розумінні релігійності як однієї з характеристик духовної складової суспільної свідомості населення).

Робиться висновок про те, що для переважної більшості сучасних мешканців України ідентифікація «віруючого» є бажаною, основою на конформістській позиції. За останнє десятиріччя відбулося певне поповнення кількості віруючих за рахунок представників інших світоглядних груп, але найбільше мірою зменшення тих, хто вагався між вірою і невір'ям. У сучасній масовій свідомості українця відбулося алогічне розширення поняття «православний», яке сьогодні включає в себе поняття «віруючий». Має місце розвиток позацерковної, позаконфесійної релігійності, суттєвою складовою якої є світоглядна невизначеність значної частини сучасних українців. «Церковність» набула рис соціально легітимізованої і заохочуваної характеристики людини, що підсилює релігійну поведінку і храмову активність. Найявне храмово-номінальне або номінально-ритуальне здійснення релігійних практик з виразною домінантою рис конформізму.

Ключові слова: релігія, релігійність, самовизначення, релігійні практики, віруючі.

Religiousness of Ukrainians: tendencies of decade

N.P. PIVOVAROVA

National aviation university, Kyiv, Ukraine, E-mail: n_dudar@mail.ru

Abstract

The article is devoted to analysis of religiosity in Ukrainian society. Presents the results of sociological research 2000 and 2013, conducted by the Ukrainian centre of the economic and political studies named by Razumkov by the same toolkit. In the material of attention is paid primarily to determine the level of religiosity, a description of its characteristics.

The comparison of data over time span of 13 years gives grounds to define the steady and stable developments in the religious sphere of the state (in understanding of religiosity as one of the characteristics of the spiritual component of public consciousness of the population).

The conclusion is that for the vast majority of modern Ukrainian citizens identification «believer» is desirable, is based on conformists' position. Over the last decade, there has been a certain increase in the number of believers through representatives of other ideological groups, but most of all a decrease in those who hesitate between belief and disbelief. In modern mass consciousness of Ukrainian happened illogical extending the concept of «Orthodox», which now includes the concept of a «believer». There is a development of outside the Church, outside of the confessional religiosity, significant part of which is ideological uncertainty of a substantial part of modern Ukrainians. «The Churchanity» has acquired the features of socio legitimize and encourage characteristics of a person that strengthens religious behavior and temple activity. Takes place temple-nominal or nominal-ritual exercise of religious practices with strong dominant features of conformism.

Key words: religion, religiosity, self-determination, religious practice, the believers.

Постановка проблеми. Релігійність суспільства є явищем динамічним і розвивається відповідно до суспільних потреб і запитів. Релігійна сфера в сучасній Україні містить у собі всі можливі релігійні традиції і практики, а також новостворені релігійні феномени. Релігійність сучасності наповнилася новими формами і смислами, орієнтованими на задоволення індивідуальних потреб особистості. Отже, якою є сучасна релігійність в Україні? Яке місце у свідомості, житті і діяльності сучасного українця займають релігія і віра?

Аналіз досліджень і публікацій. У статті використовуються матеріали соціологічних до-

сліджень релігійності, що проводяться Українським центром економічних та політичних досліджень імені Разумкова уже протягом тринадцяти років. Етапи досліджень за подібним інструментарієм (повна відповідність запитань за базовими критеріями вивчення): 2000 р., 2002 р., 2005 р., 2010 р., 2013 р. (етапи 2000 та 2002 років проводилися з розробкою інструменту опитування та подальшим аналізом результатів автором статті). Результати зберігаються в архівах УЦЕПД та викладені у стислому вигляді на сторінках журналу «Національна безпека та оборона» за вказані роки.

Метою дослідження є окреслити певні ха-

© Н.П. Пивоварова, 2014

рактики сучасної релігійності українського суспільства із зазначенням сталих тенденцій в даній сфері, що сформувалися протягом останніх тринадцяти років.

Виклад основного матеріалу. Соціологічні дослідження 1991-2002 рр. років виявляють чітку тенденцію зростання числа людей, які стали прихильно ставитися до релігії. У 1991 р., за даними опитування, проведеного Інститутом філософії, тих, хто декларував себе як віруючих, було 43% [5, с. 146], за даними Київського міжнародного інституту соціології – 48% опитаних [4, с. 3]. У 2000 р. за даними Українського центру економічних і політичних досліджень віруючими себе проголосили вже 57,8%¹ [1, с. 83]. А станом на березень 2013 р. їх чисельність зросла до 67,0%² [3, с. 15-16].

Отже, навіть порівняно з 2000 р. ставлення громадян до релігійної віри стало ще більш прихильнішим. Віруючими³ нині себе вважають 67,0% громадян (проти 57,8% у 2000 р.); вагаються між вірою і невір'ям – 14,7% (проти 22,5%). Невіруючими визнали себе 5,5% опитаних (проти 11,9%); переконаними атеїстами – 2,0%⁴ (проти 3,2%); байдужими до віри – 5,1% (проти 2,6%). Не змогли визначитися з відповіддю – 5,7% проти 2,0% у 2000 р. (рис. 1). Порівняння відсотків свідчить, що за тринадцять років відбулося поповнення кількості віруючих за рахунок представників інших світоглядних груп, найбільше – мірою зменшення тих, хто вагався між вірою і невір'ям. Означені зміни демонструють тенденцію зростання про-релігійних настроїв у масовій свідомості українців.

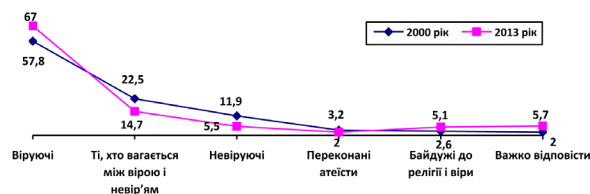

Рис. 1. Самовизначення населення України щодо віри і релігії, %

Звичайно, таке зростання кількості віруючих зовсім не означає, що люди однозначно й остаточно перейшли на позиції релігії, стали переконаними віруючими. Скоріше сьогодні самоідентифікація себе як віруючого набуває рис, подібних з самоідентифікацією як невіруючого або атеїста в роки радянської влади – вона стає «конформістською», люди відповідають так, як відповідати «пристойно», «прийнятно», як від них чекають. Що й спробуємо довести даною статтею. Але перед тим, як розпочати аналіз фактичного матеріалу, зауважимо на тому, що передусім йтиметься про масову свідомість українців, про переважну більшість серед нас. І ми свідомі того, що спеціалізоване

дослідження віруючих певної конкретної конфесії можливо дало б інші показники. Проте метою цієї статті є охарактеризувати тенденції масової релігійності сучасних українців.

Соціально-демографічний портрет сучасного віруючого (2013 р.). Віруючих більше серед жінок (75,1%; 57,0% чоловіків), осіб літнього віку 60 років і старші (73,1%; 18-29 рр. – 62,4%, 30-39 рр. – 63,7%, 40-49 рр. – 65,1%, 50-59 рр. – 68,5%), тих, хто має неповну середню освіту (75,5%, середня або с/спеціальна – 67,4%, вища та н/вища – 64,9%), мешканців сіл (70,5%; міст – 65,4), жителів Заходу⁵ України (86,0%; Центр – 64,4%, Південь – 65,4%, Схід – 58,5%).

Характер виховання в сім'ї. Спостерігається відчутна залежність між релігійним самовизначенням людини та умовами її виховання в сім'ї. Особи, які виховувалися в релігійному дусі, здебільшого визнають себе віруючими або ж тими, хто вагається між вірою і невір'ям. Натомість вихідці із сімей, де не практикувалося релігійне виховання, вважають себе невіруючими або переконаними атеїстами. Так, з-поміж тих, хто вважає себе віруючим, на релігійне виховання в сім'ї вказали 45,6%; серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям, – 9,2%; тоді як серед невіруючих – лише 5,5%, атеїстів – 7,3%. Традиції релігійного виховання в сім'ї мають виразну регіональну специфіку. Найбільшою мірою вони вкорінені на Заході (76,0%), найменшою – на Сході країни (19,0%). Ці дані чітко корелюють з регіональним розподілом населення за ознакою релігійного самовизначення.

У цілому ж, згідно з отриманими даними 34,0% населення України виховувалися в релігійному дусі (майже так само у 2000 році – 31%). При цьому рівень маніфестованої релігійності протягом 2000-2013 рр. зріс майже на 10%). Було б несправедливо не відзначити той факт, що оцінки сучасними респондентами їхнього виховання в сім'ї можуть бути бажаними для них, але нереальними в дійсності, а тому вимагають адекватної критичності. Досить авторитетним у цьому контексті є погляд В. Єленського про те, що «суспільна атмосфера загального схвалення релігійних цінностей певною мірою абере минуле, і навіть казуальні вияви традиційної поваги до Церкви з боку батьків і прабатьків можуть тепер сприйматися як релігійне виховання» [2, с. 22].

Самовизначення в конфесійних координатах. Переважна більшість – 70,6% опитаних вважають себе православними. Дослідженням виявлено також 5,7% респондентів, які ідентифікували себе з греко-католицизмом, 1,3% з римо-католицизмом, 0,8% з протестантизмом, 0,7% з ісламом, 0,3% – іудаїзмом і по 0,1% з індуїзмом, язичництвом. Але тільки перші два показники знаходяться в межах статистич-

ної значимості, інші є лише ілюстративними.

Констатуємо, що у сучасній масовій свідомості українця відбулось алогічне розширення поняття «православний», яке сьогодні включає в себе поняття «віруючий». Адже, як наведено вище, з православними нині себе ідентифікували 70,6% опитаних, тоді як пам'ятаємо, що віруючими визначилися – 67,0%. При цьому це не лише ті, хто вважає себе віруючими (82,5%) і тими, хто вагається між вірою і невір'ям (68,6%), але й невіруючі (10,9%), байдужі щодо віри (33,3%) і навіть атеїсти (19,5%). Зазначені дані майже повторюють результати дослідження 2000 р., і це є ще одним доказом сталості проправославних настроїв у масовій свідомості українців. «Православно-го консенсусу» дотримуються сьогодні чимало таких, хто не має чітко визначеної світоглядної орієнтації, не може назвати себе щирим віруючим, але все ж асоціює себе з вірою свого народу, своїх батьків. Це може бути трактовано двозначно: 1) як ототожнення православної ідентифікації з ідентифікацією національною (етнічною), оскільки домінуючим важелем для релігійного самовизначення особи виступає традиція; 2) як розквіт православно-го конформізму.

Результати аналізу відповідей респондентів, які стосувалися їхнього самовизначення в конфесійних координатах, виявили також, що в середовищі сучасних українців є віруючі, які не завжди є прихильниками будь-якої конкретної релігії чи деномінації і вважають себе «просто християнами» – таких 8,6% серед усіх респондентів, порівняно з ситуацією 2000 року їх кількість несуттєво, проте зросла (2000 р. – 6,9%). «Просто християнами» нині себе вважають 4,9% з-поміж віруючих, 16,4% серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям, 5,5% серед невіруючих.

Таким чином, сформульований дослідниками варіант відповіді «Я просто християнин» у переліку релігійних напрямків, запропонованих респондентам для релігійного самовизначення, привабив передусім тих, хто не має чіткої визначеної світоглядної позиції щодо феноменів віри і релігії, хоча й тяжіє до християнської традиції. А отже, має місце позацерковна, позаконфесійна релігійність, суттєвою складовою якої є світоглядна невизначеність значної частини сучасних українців.

На користь зазначеного висновку про пошированість в Україні позацерковної, позаконфесійної релігійності свідчить і те, що 61,4% населення країни вважає, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати конкретну релігію (в 2000 р. – 64,4%). При цьому навіть серед віруючих частка упевнених, що людина може бути «просто віруючою» і не сповідувати конкретної релігії, становить 56,2%; серед тих, хто вагається, – 70,0%; серед невіруючих – 69,7% (рис. 2).

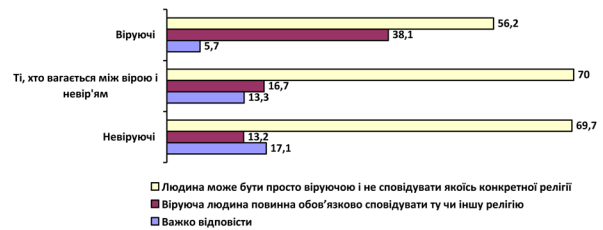

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «З яким з наведених тверджень Ви найбільше згодні?», %

Деномінаційне самовизначення православних. Православ'я представлене в Україні трьома Церквами: УАПЦ, УПЦ та УПЦ-КП. Група послідовників УАПЦ не є чисельною і впродовж періоду досліджень складає дещо більше 1% опитаних. До УПЦ та УПЦ-КП у 2013 р. віднесли себе фактично рівні частки респондентів – 27,7% і 25,9 відповідно. Слід зазначити, що серед тих, хто визначилися як православні (70,6% серед усіх опитаних), 40,8% становлять «просто православні», тобто особи, які ідентифікують себе релігійно, а не конфесійно. З одного боку, таку ситуацію можна пояснити як наслідок роз'єднаності православ'я в Україні, що змушує його прибічників дистанціюватися від усіх православних Церков країни. З іншого – це може бути пов'язане з «незаглибленістю» основної маси наших співгромадян у тонкощі міжконфесійних відмінностей (рис. 3).

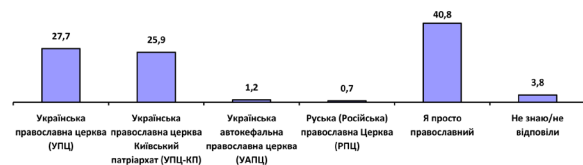

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?», % серед православних

Релігійні практики: відвідування служб, пожертвування церкві. В Україні склалася певна соціокультурна і психологічна атмосфера, коли перебування на релігійних службах, особливо на основні релігійні свята (для освячення паски, верби, яблук, меду і т.п.), а також відбуття обряду хрещення, вінчання, відспівування померлих тощо стає справою прийнятою, звичною. Про відвідування релігійних служб зазначали як ті, хто ідентифікує себе з віруючими (73,4%) та з тими, хто вагається між вірою та невір'ям (35,0%), так і невіруючі (9,0%). Практика відвідування служб має виразну регіональну визначеність: їх відвідують від 91% жителів Заходу країни до 48% жителів Півдня.

В основному наші співвітчизники бувають на релігійних службах у дні релігійних свят

(59%). Саме в ці дні ідуть до культових споруд половина тих, хто вважає себе віруючими – 53,2% (хоча 39% роблять це значно частіше, в т.ч. 4% – частіше, ніж раз на тиждень, 17% – щотижня, а 18% – щомісяця), 64,1% тих, хто вагається між вірою і невір'ям та переважна більшість серед невіруючих. І якщо ми зайдемо в церкву, наприклад на Великдень, і прискіпливим поглядом спостерігача «прикинемо» співвідношення осіб, які стоять поряд з нами, за віком чи за статтю, то виявиться майже повна гармонійність між кількістю чоловіків і жінок, молодих людей, людей середнього і старшого віку (щоправда, останніх значно частіше, ніж інших, можна побачити просто на рядовій утішній та/або вечірній службі). А показники проведеного УЦЕПД соціологічного дослідження лише підтвердили «наші спостереження».

Більше третини (36%) віруючих підтримують Церкву матеріально лише «зрідка», 33% – роблять пожертви у дні великих свят та оплачують виконання треб, лише 12% – надають допомогу «регулярно», а 18% – не роблять цього ніколи. Серед невіруючих переважна більшість (84%) не підтримують Церкву матеріально, близько 15% роблять це «зрідка» (8%) або «у дні великих свят» (7%).

Релігія як життєва цінність. Ту чи іншу міру важливості релігії як життєвої цінності засвідчили 63,4% опитаних (у 2000 р. – 72%). Для 31,0% – релігія не є важливою (зовсім або «скоріше неважливою»). Важливою життєвою цінністю вважають релігію насамперед жителі Заходу – 85% проти 12% тих, хто дотримується протилежної думки. Тоді як серед жителів Сходу це співвідношення становить 54% та 42% відповідно. Важливішою є релігія для жінок, ніж для чоловіків (відповідно 70,7% та 54,5%); для літніх людей 60 років і старші, ніж для молоді 18-29 років (відповідно 69,7% та 59,2%); для жителів села, ніж жителів міста (69,2% проти 60,9%).

Природно, що віруючі відзначали цінність релігії частіше – 77%, ніж ті, хто вагається між вірою і невір'ям (41%), та невіруючі 19%. Відповідно, зовсім або скоріше неважливою назвали релігію 18% віруючих, 53% тих, хто вагається, та 76% невіруючих.

Рівень релігійної толерантності. Про рівень релігійної толерантності можна, зокрема, судити за часткою тих, хто вважає, що будь-яка релігія має право на існування, а також – за ставленням громадян до окремих конфесій.

Упродовж 2000-2013 рр. частка опитаних, які вважали, що будь-яка релігія має право на

існування, залишалася незмінною і становить 74-76%. Фактично не змінювалися частки тих, хто поділяє твердження «істинною є лише та релігія, яку я сповідаю»: у 2013 р. його відзначили майже кожен десятий з опитаних, а з числа віруючих – кожен восьмий (12%). Ще 14% опитаних (15% з числа віруючих) переконані в тому, що право на існування мають «лише традиційні для України релігії». Ці показники, порівняно з 2000 р., також статистично значуще не змінилися.

Ставлення до окремих конфесій. На загальнонаціональному рівні незмінно залишається позитивним ставлення до православ'я (2000 р. – 77%; 2013 р. – 81%), воно також виразно переважає в усіх регіонах і всіх групах за конфесійно-церковною належністю (за винятком тих, хто не відносить себе до жодної релігії, – тут переважає байдуже ставлення). Ставлення до інших конфесій має регіональні особливості, однак, у жодному регіоні не переважає негативне ставлення до будь-якої конфесії. Як на загальнонаціональному, так і на регіональних рівнях не спостерігається стійких тенденцій до погіршення ставлення певної групи, суспільної чи конфесійно-церковної, до якоїсь окремої конфесії.

Висновки. Викладене вище дає можливість зробити наступні висновки.

Для переважної більшості сучасних мешканців України ідентифікація «віруючого» є бажаною, основою на конформістській позиції.

За останнє десятиріччя відбулося певне поповнення кількості віруючих за рахунок представників інших світоглядних груп, але найбільше мірою зменшення тих, хто вагався між вірою і невір'ям.

У сучасній масовій свідомості українця відбулося алогічне розширення поняття «православний», яке сьогодні включає в себе поняття «віруючий».

«Церковність» набула рис соціально легітимізованої і заохочуваної характеристики людини, що підсилює релігійну поведінку і храмову активність. Наявне храмово-номінальне або номінально-ритуальне здійснення релігійних практик з виразною домінантою рис конформізму: йду до храму або роблю так тому, що «так роблять усі», «так прийнято», «це народна традиція», а не заради обрядово-культової практики певної релігії як самоцінності.

Має місце розвиток позацерковної, позаconfесійної релігійності, суттєвою складовою якої є світоглядна невизначеність значної частини сучасних українців.

ПРИМІТКИ:

¹ Тут і далі соціологічні дані за 2000 р. викладено за: [1].

Дослідження проводилося Українським центром економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) імені

Разумкова в серпні 2000 р. Опитано 2017 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Теоретична похибка вибірки – 2,0%.

² Тут і далі соціологічні дані за 2013 р. викладено за: [3].

Дослідження проведене Українським центром економічних і політичних досліджень імені Разумкова з 28 лютого по 6 березня 2013 р. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

³ Тут і далі терміни «віруючі», «невіруючі», «ті, хто вагаються між вірою і невір'ям», а також «православні», «греко-католики» і т.п. означають групи опитаних, які віднесли себе до відповідних категорій.

⁴ Показники на рівні 1-2% не перевищують припустимих для даної вибірки стандартних відхилень, тому є ілюстративними, а не статистично значимими.

⁵ Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами. Захід: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; Центр: м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; Південь: АР Крим і м.Севастополь, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; Схід: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дудар (Пивоварова) Н.П. Віра й релігія в житті українців / Н.П. Дудар (Пивоварова), Л.І. Шангіна // Національна безпека. – 2000. – № 10. – С. 83-98.
2. Єленський В. Релігійність в українському суспільстві (За матеріалами соціологічних досліджень) / В. Єленський // Людина і світ. – 2001. – № 1. – С. 20-24.
3. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин // Національна безпека. – 2013. – № 1. – С. 15-40.
4. Севекіна О. Небачений птах / О. Севекіна // Людина і світ. – 1999. – № 8. – С. 3-6.
5. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози / Ред. кол. Г.І. Косуха, В.Є. Єленський, А.М. Колодний; Ін-т філософії НАН України. – К., 1994. – Ч. 1. – 176 с.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2014

REFERENCES:

1. Dudar (Pivovarova) N., Shangina L. Vira i religiya v zhytti ukraintsv (Faith and religion in the life of Ukrainians). Natsionalna bezpeka. 2000, № 10 (34), pp. 83-98.
2. Elensky V. Religynist v ukrainskomu suspilstvi: za materialamy sociologichnikh doslidzhen (Religiosity in Ukrainian society: according to the materials of sociological research). Liudyna i svit. 2001, № 1, pp.20-24.
3. Religynist ukraintsv: riven, kharakter, stavlennia do okremykh aspektiv tserkovno-religynoi situatsii i derzhavno-konfesiynikh vidnosin (Religiosity of Ukrainians: the level, character, attitude to certain aspects of the Church and religious situation and the state-confessional relations/). Natsionalna bezpeka. 2013, №. 1, pp. 15-40.
4. Sevekina O. Nebacheniy ptah (Unseen bird).Liudyna i svit.1999, № 8, pp. 3-6.
5. Suchasna religynna situatsiya v Ukraini: stan, tendentsii, prognozy / Red. Kosha G., Elensky V., Kolodny A., (Modern religious situation in Ukraine: condition, tendencies, prognoses) Kyiv, In-t filosofii NAN Ukrainy, 1994, № 1, 176 p.

Пивоварова Надія Павлівна – кандидат соціологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1
E-mail: n_dudar@mail.ru

Pivovarova Nadezhda Pavlovna – PhD in sociology, associate professor
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kyiv, 03680
E-mail: n_dudar@mail.ru